

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ВОЛИНСЬКИХ МІЩАН У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Правове становище міщан Волині ранньомодерної доби передбачало як певні права, так і обов'язки. До перших відносимо право обирати й бути обраними до органів міської влади, право вільного вибору професійних занять та придбання нерухомості в місті. До обов'язків належали сплата податків і виконання повинностей. Основні засади правового становища міщан містилися у привілеях – як локаційних, так і окремих наданнях прав та вольностей міщанам. Найбільш докладно їх було виписано у привілеях, наданих власниками міст. З'ясовано, що рівень юридичних свобод міщан залежав від того, чи були міста привілейованими, тобто наділеними магдебурзьким правом, або ж непривілейованими, а також від майнової їх належності – королівські чи приватні. Зростання ролі міст у житті держави сприяло тому, що на законодавчому рівні ними щораз більше цікавилася центральна влада. Правове становище міщан проаналізовано за трьома параметрами: громадсько-політичні права, соціально-економічні права, право на утворення громадських організацій. Окрім того, міщани виконували обов'язки: грошові, натуральні, відробіткові. Міщани приватних міст уважалися підданими своїх власників. Прийняття до міського права вдалося простежити в Луцьку, хоча, очевидно, що його застосовували ще у Володимирі та Кременці.

Ключові слова: Волинь, місто, міщани, правове становище міщан, міське громадянство.

Правовий статус і проблема міського громадянства міщан Волині ранньомодерної доби недостатньо вивчені в українській історіографії. Правове становище міщан частково у своїх працях досліджували М.Грушевський, П.Сас, В.Щербак, А.Заяць¹. Натомість проблема міського громадянства (тобто прийняття до міського права) стосовно волинських міст взагалі випала з поля зору істориків. Правове становище передбачало комплекс як прав, так і обов'язків міщан. До основних прав належали право обирати й бути обраними до органів міської влади, право повноцінно займатися господарською діяльністю (найперше торговельною та ремісничою), право володіти

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.5. – К., 1994. – С.222–287, 342–355; Сас П.М. Феодальні міста України в конці XV–60-х гг. XVI в. – К., 1989. – С.153–162; Щербак В.О. Соціальне та правове становище міщанства Правобережної України // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. – Вип.15. – К., 1989. – С.21–25; Заяць А. Правове становище міщан Правобережної України в XVI – першій половині XVII ст. // Ефективність державного управління: Зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Вип.23. – Л., 2010. – С.149–157; Його ж. Міщани поміж литовськими статутами і практикою життя // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип.9. – К., 2010. – С.9–19.

нерухомістю в місті. Щодо обов'язків міщан, то це найперше сплата податків і виконання повинностей.

Міщанами на Волині вважалися більшість мешканців міст. Правове становище їх не було однаковим у різних регіонах Великого князівства Литовського, а далі – Речі Посполитої, та в межах окремих земель/воеводств. Важливою була також майнова належність (приватні або королівські) міських поселень. Заснування міст на території Волині мало певні особливості. На відміну від Корони Польської, зокрема Руського, Белзького та Подільського воеводств, де передбачалося автоматичне надання міщанам маґдебурзького права, на теренах Волині, Київщини, Брацлавщини, які до Люблінської унії входили до складу Великого князівства Литовського, так було далеко не завжди². В окремих випадках акт на заснування міського поселення містив відразу норму про надання «маґдебургії» (так званий локаційно-маґдебурзький привілей – за класифікацією М.Ковальського), однак ціла низка привілеїв давали право засновувати місто без надання самоврядування. Цей фактор був базовим для юридичного становища міщан, позаяк виразно поділяв міста (а з ними – міщанство) на привілейовані, тобто такі, що були наділені маґдебурзьким правом, і непривілейовані – котрі його не отримали. Слід зазначити, що в подальшому частина непривілейованих міст усе ж отримала таке право, а отже – стали привілейованими. За даними автора близько 85% волинських міст були наділені маґдебурзьким правом³. Великокнязівські/королівські міста Волині практично всі були привілейованими, чого не можна сказати про міста Київщини і Брацлавщини.

Певна різниця була й серед привілейованих міст – це залежало від того, яким було місто за правом власності: великокнязівським/королівським чи приватним (маґнатським, церковним/костельним). Обсяг прав і привілеїв, наданий великим князем/королем, був зазвичай більшим та, що важливо, стабільнішим. Дуже рідко король робив корективи в бік їх зменшення чи зовсім ліквідував їх. Натомість привілеї, надані міщанам їхніми приватними власниками, були більш гнучкими та цілком залежали від волі маґнатів. Міста цікавили шляхту передовсім із мотивів прагматичних, економічних. Навіть якщо на повітових сеймиках шляхта й боронила інтереси міст, то здебільшого переслідуючи власні інтереси. Слушно зазначив П.Кулаковський:

«[...] якщо до інструкцій (сеймикових ухвал – А.З.) і потрапляли прохання щодо міст, то вони насамперед відповідали інтересам їхніх власників, передбачаючи збільшення прибутків шляхом влаштування митниць, проведення ярмарків і торгів, звільнення від сплати податків до скарбниці [...]. Прохання

² Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. – Л., 2003. – С.91–105; Білоус Н. Приватні міста Київського воеводства в першій половині XVII ст.: кількість, особливості розвитку та функціонування // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип.15. – К., 2015. – С.125–141.

³ Zajac A. Miasta prywatne Wołynia w XVI i pierwszej połowie XVII wieku: Liczba i specyficzne cechy funkcjonowania // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – T.LXXVII. – Warszawa, 2016. – S.188.

ж стосовно королівських міст мали на меті покращити якість приватного життя та публічної діяльності шляхти. Так, життєво важливим було підвищення обороноздатності міст, бо чимало шляхтичів володіло тут нерухомістю, а крім того, у містах зберігалися книги земських і ґродських канцелярій, що відігравали ключову роль у доведенні прав власності й шляхетства⁴.

Основні засади правового становища міщан містилися у привілеях – як локаційно-маґдебурзьких, так і окремих наданнях прав та вольностей міщанам. Королівські міста час від часу на прохання міщан отримували конфірмаційні (підтверджувальні) привілеї або й нові, що розширювали міські права: звільняли від підводної повинності, міських зборів, розширювали самоврядування тощо.

Інколи розширення міських прав було пов'язане з політичними причинами. Так, після укладення Люблінської унії король Сигізмунд II Август видав 18 липня 1569 р. привілей міщанам Луцька, яким не лише підтверджував попередні акти, а й до права безмитно торгувати луцьким купцям у межах Великого князівства Литовського додав таке ж право безмитної торгівлі й у Короні Польській, тобто на теренах усієї щойно утвореної держави – Речі Посполитої⁵. Зазвичай у текст підтверджувального привілею місту вносилися повні тексти попередніх привілеїв. Зокрема в 1576 р. король Стефан Баторій, підтверджуючи маґдебурзьке право Луцьку, долучив у привілей ще й тексти привілеїв місту за 1498, 1502, 1507, 1558, 1569 рр.⁶

Щодо приватних міст, то їхні королівські привілеї на маґдебурзьке право були більш лаконічними, оскільки проблеми самоврядування віддавалися на відкуп власникам. Окрім того, такі документи не містили положень про звільнення від сплати мит, зменшення чи скасування підводної повинності, заборону жовнірських постойв у містах (так званих «леж»). Натомість так звані локаційні документи, які приватним містам видавали їхні власники, набагато детальніше регламентували правове становище міщан і ширше – загалом життя міста, зокрема його самоврядування та співвідношення влади війта й урядника, котрого призначав маґнат.

Мацей Лешневський у привілеї міщанам новозаснованого Лешнева (1627 р.) обумовив широкий спектр питань життя міста – від детальної розмітки терену та видачі «плаців» (ділянок) міщанам до організації управління. У місті дозволялося оселятися «людям різних народів як релігії римської католицької, так і релігії грецької»⁷. Останнім дозволено будувати стільки церков, скільки їм буде потрібно (натомість костел і монастир

⁴ Кулаковський П. Перший образ ранньомодерного українського сеймику // Український гуманітарний огляд. – Вип.13. – К., 2008. – С.71–72.

⁵ Луцьку 900 років: 1085–1985: Зб. док. і матер. – К., 1985. – С.281.

⁶ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов при киевском, подольском и волинском генерал-губернаторе (далі – АЮЗР). – Ч.5. – Т.1. – К., 1869. – С.17–27.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.2228. – Оп.1. – Спр.316. – Арк.1 зв.

при ньому власник зобов'язувався звести власним коштом). Окремо згадувалося про вірмен, шотландців і греків, які могли вільно поселитися, безперешкодно купувати собі будинки на ринку, вулицях та передмісті. Нехіть М.Лешневський виявив лише до євреїв («не хочу мати в місті, а особливо в ринку»). Але в подальшому ця категоричність пом'якшилася, оскільки євреям таки було виділено п'ять будинків у східній частині ринку й вулицю, що виходила з ринку, на якій можна було збудувати до 50 будинків. Місту надавалося маґдебурзьке право, згідно з яким міщани мали судитися війтом, райцями, лавниками. Замковий («дворний») уряд не повинен був втручатися в міське судочинство, апеляція від якого скеровувалася власникові. Застерігалось, щоб війт, райці та лавники брали штрафи лише згідно з нормами маґдебурзького права. Натомість штрафи від «злодійського, гвалтовного і вогневого», що відповідало так званим «чотирьом артикулам» (тобто старостинській компетенції), мали належати до замкового суду. На час перебування на уряді війт і райці звільнялися від міських податків, але не від панських, а поза тим вони не звільнялися від робіт щодо зміцнення міста, позаяк «то є річ потрібна кожному». Міські податки спрямовувалися на потреби міста, передусім оборонні. Після закінчення терміну «волі» (міщани отримали її на 15 років) на користь міста повинні збиратися податки від продажу хлібопекарських виробів, риби, збіжжя. На потреби міста мали також збиратися оплати від постригальні, воскобійні й лазні, але за умови, що міщани збудують їх власним коштом. Після виходу терміну «волі» міщани зобов'язані були платити дідичному панові торгове, а на замок давати по лопатці м'яса. Власники повних волочних земельних наділів щороку мали платити по 1 золотому і мірку (так звану «мацу») вівса. Той, хто не матиме ріллі, повинен платити від ринкового будинку 1 золотий, а від городу та сіножаті – по 12 грошів. Лешнівці мали також два дні брати участь у жнивах на панських полях. Опікуючись католицькою парафією, М.Лешневський зобов'язав міщан (католиків і православних) щоквартально давати пробощу по 3 гроші. Зауважувалося, що нерухомість католиків може спадкуватися лише католиками. Якби хтось хотів покинути місто, то мав продати будинок і заплатити міському уряду 6 грошів (комірники платили тільки 3 гроші), і лише тоді вільно залишити місто⁸.

Поступове зростання ролі міст у житті держави сприяло тому, що ними щораз більше цікавилася центральна влада. Незважаючи на тогочасну специфіку управління, коли більшість міських проблем вирішувалися через надання відповідних привілеїв, усе ж міська проблематика потрапила до статей загальнодержавного зведення законів – Литовських статутів. Вони передбачали гарантії міщанам свобод і вольностей. У I Литовському статуті це відбито в такій формулі: «Зобов'язуємося своїм ім'ям господарським зберігати за всією шляхтою, княжатами, панами хоруговними і всіма боярами, *міщанами* і їхніми людьми свободи і вольності, що дані їм як нашими

⁸ Заяць А. Заснування містечка Лешнів // Студії і матеріали з історії Волині: 2009. – Кременець, 2009. – С.86–91.

предками, так і нами»⁹. Аналогічна стаття є і у II Литовському статуті¹⁰. Сама присутність міщанства у зазначеному переліку доволі промовиста. Значною мірою розвитком та деталізацією цих свобод і були численні надання містам зазначених привілеїв, в яких підтверджувалися старі вольності й надавалися нові (магдебурзьке право, привілеї на торги, ярмарки, безмитну торгівлю тощо).

Литовські статuti регулювали низку важливих для функціонування міст питань. Зростання їх сприяло переселенню до них селян, більшість з яких робили це самовільно. Важливим для міської життєдіяльності був артикул 29 розділу III II Литовського статуту, в якому йшлося про втікачів до міст (за I ЛС (арт. 11, розд. XI) застерігалася можливість потрапити в місто лише челяді невольній, вигнаній паном під час голоду). Артикул хоча й однозначно відстоював інтереси шляхти, усе ж залишав деякі шанси втікачам.

З огляду на зростання значення міст як економічних центрів у статутах приділялася увага «економічним» питанням. Уже в I Литовському статуті з різних причин фігурували міські торги. В арт. 9 розд. XII вказувалося:

«Міщани і наші піддані за якісь свої кредити не повинні у місті на торгу свавільно відбирати власність селян наших, також чиясь іншу, духовних і світських грабувати, учиняти перешкоди і тим добиватися від них відновлення у правах, але стосовно цих боргів вони повинні добиватися повернення боргу від боржників у їхніх панів, а від наших підданих – у наших урядників»¹¹.

II Литовський статут зафіксував втягнення шляхти у внутрішню та зовнішню торгівлю й лобювання нею своїх економічних інтересів. Це виявилось в тому, що шляхтичі звільнялися від сплати мита з товарів і збіжжя, вироблених в їхніх маєтках і транспортованих на продаж¹². Шляхта ставала серйозним конкурентом міщан, ремісники та купці зазнавали від цього серйозних економічних збитків. Щоправда, великий князь у статуті суворо наказував, аби ніхто зі шляхти «не смів нових мит вимішляти, ані встановляти ні на дорогах, ні на місцях, ані на греблях, ані на річках, ані на торгах, ані в містечках»¹³. Водночас відомі десятки скарг на те, що шляхтичі незаконно збирали мито у своїх маєтках¹⁴. III Литовський статут, дбаючи про міські торги, забороняв ставити «ези» на річках, «бо щоб мав на ста підводах до міста [...]

⁹ Статuti Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т.1: Статут Великого князівства Литовського 1529 р. – Одеса, 2002. – С.224 (далі – Перший ЛС). Див. також аналогічні застереження у II і III Литовських статутах: Там само. – Т.2: Статут Великого князівства Литовського 1566 р. – Одеса, 2002. – С.277 (далі – Другий ЛС); Там само. – Т.3. – Кн.2: Статут Великого князівства Литовського 1588 р. – Одеса, 2004. – С.45–46 (далі – Третій ЛС).

¹⁰ Другий ЛС. – С.276.

¹¹ Там само. – С.287.

¹² Там само. – С.264.

¹³ Там само. – С.263.

¹⁴ Зяць А. Волинські міста XVI – першої половини XVII ст.: митна політика та організаційні засади торгівлі // Історія торгівлі, податків та мита: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – Дніпропетровськ, 2015. – С.78–81.

живності, що не використаною залишалася, для продажу послати, то може судном (комягою) водним шляхом, тільки з кількома людьми відправити»¹⁵.

За III Литовським статутом¹⁶ шляхта для примноження прибутків отримала право самостійно засновувати міста («хто б хотів на землі своїй містечко нове садити, то йому вільно буде те вчинити, і торгове в ньому згідно давнього звичаю, як те в містечках інших князівських і панських зберігається, встановити»¹⁷). Відповідний артикул отримав підтвердження на практиці, позаяк саме після 1588 р. почали з'являтися випереджаючі магнатські локаційні документи на заснування міст, які лише пізніше підтверджувалися королівськими локаційними привілеями¹⁸.

Статути врегульовували судову процедуру у суперечках між шляхтичами й міщанами. У I Литовському статуті зазначалося, що шляхтич у такій суперечці міг unikнути судового розгляду лише у трьох випадках: коли б він через державні справи був в ув'язненні в іншій державі; перебував на державній службі та не міг відлучитися з неї; був важко хворий, що мав підтвердити присягою¹⁹. Статут 1566 р. дещо видозмінював ці умови: пожежа чи затоплення маєтку, розбійницький напад на нього, зубожіння чи розорення шляхтича, які сталися заради державних справ²⁰. Щодо стягнення боргу, то I Литовський статут у цьому питанні ще ліберальний: «щоби жоден шляхтич і міщанин не давав у борг без боргового запису більше десяти коп. А якби хто зі шляхтичів або міщан дав у борг без боргового запису більше десяти коп грошей, [...] то має втратити»²¹. Натомість II Литовський статут (арт. 26, розд. 7) більш категоричний: «міщани чи жиди, що не належать до шляхти, не можуть добиватися ніяких боргів жодними іншими документами, окрім записів в урядових чи церковних книгах»²², а шляхтичі могли домагатися виплати боргів через свідків і присягу, яка відігравала винятково важливу роль у шляхетському середовищі. Це підтвердив і статут 1588 р.²³

Місто як економічний і торговельний центр «втягувало» у свою орбіту навколишні села, що сприяло підприємницьким контактам міщан із селянами. Відповідна стаття I Литовського статуту вноرمувала правові суперечки між міщанами й селянами на міських торгах²⁴, а домагатися повернення боргу міщани мали у власників селян чи великокнязівських урядників. Статут 1588 р. мав цікаве доповнення: «міщани [...] як міст привілейованих, так і містечок менших наших, також князівських, панських і шляхетських»²⁵,

¹⁵ Третій ЛС. – С.68.

¹⁶ Про застосування III Литовського статуту на Волині див.: Заяць А. Судочинство в приватних містах Правобережної України у XVI – першій половині XVII ст. // Кризі століття: Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя [Українознавча наукова бібліотека НТШ. – Число 33. – Л., 2012. – С.230].

¹⁷ Третій ЛС. – С.66.

¹⁸ Див.: Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині... – С.103.

¹⁹ Перший ЛС. – С.210.

²⁰ Другий ЛС. – С.317.

²¹ Перший ЛС. – С.278.

²² Другий ЛС. – С.350.

²³ Третій ЛС. – С.221–222.

²⁴ Перший ЛС. – С.287.

²⁵ Третій ЛС. – С.106.

тобто наводилося явно розширене коло міських поселень. Це мало б свідчити про зростання торгово-грошових стосунків села й міста та зростання ролі локальних ринків, осередками яких були невеликі міста. Розвиткові міської торгівлі мала сприяти також стаття II Литовського статуту про уніфікацію мір і ваг. У ній вказувалося, що в усіх великокнязівських та приватних містах на торгах збіжжя має продаватись однаковою мірою²⁶. На практиці ця норма далеко не завжди виконувалася, адже й далі по містах міряли місцевими мірками²⁷.

Звичним явищем у тогочасних містах були пожежі. На захисті майна міщан, яке ставало предметом крадіжок під час цих лих, був арт. 27 розд. XIV II Литовського статуту, який передбачав стягнення штрафу в розмірі чотириразової вартості речі²⁸.

Литовські статuti гарантували міщанам право на заповіт. Арт. 9 розд. III звучав так:

«Після смерті батьків, діти: сини і дочки, не можуть бути позбавлені маєтків, отриманих у спадщину від батьків і діда, але ці маєтки відповідно до закону вони самі зі своїми нащадками отримують у повне володіння і як князата і пани хорюговні, шляхтичі та міщани Великого князівства Литовського володіють ними і мають від них прибуток»²⁹.

Але статут 1566 р. обмежував спадкові права міщан непривілейованих міст, тобто, нагадуємо, таких, які не були наділені маґдебурзьким правом. Вони могли вільно заповідати лише третину свого рухомого майна, а дві третини мали переходити до дітей, а якщо б дітей не було, то до пана³⁰. У королівських містах майно міщанина, який помер і не залишив спадкоємців, переходило до короля. Тобто і в першому, і у другому випадках майно переходило до власника.

Поступальний розвиток міст сприяв вивищенню міщанської верстви, інтереси котрої в багатьох випадках перетиналася з інтересами шляхти. Це призводило до протистояння, яке не завжди було мирним, а отже потребувало втручання держави. І Литовський статут у випадку побиття міщанином шляхтича передбачав: «Якщо ж на шляхтича підійме руку, поб'є його і пустить кров простий селянин або міщанин, а шляхтич би те довів, тоді селянина або міщанина має бути покарано тільки відтинанням руки [...], за винятком, якби той міщанин був радним»³¹. Тоді такий міщанин, як і шляхтич, мав би заплатити штраф 12 рублів грошей. Аналогічні артикули містили статuti 1566 і 1588 рр., із тією різницею, що вони вже регулювали випадки вбивства

²⁶ Другий ЛС. – С.289–290.

²⁷ Зяць А. Умови функціонування міських поселень Волині XVI – першої половини XVII ст. (стримуючі фактори розвитку) // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Вип.37. – Л., 2000. – С.115–116.

²⁸ Другий ЛС. – С.406.

²⁹ Перший ЛС. – С.225.

³⁰ Другий ЛС. – С.353.

³¹ Перший ЛС. – С.226.

шляхтича, що опосередковано може свідчити про загострення суперечностей між міщанами і шляхтою³². Водночас згадані артикули засвідчували не лише соціальне, але й правове розшарування міщанства, оскільки міські бурмистри фактично прирівнювалися до шляхти.

Артикули статутів 1566, 1588 рр. регламентували порядок розгляду судами справ між міщанами і шляхтичами. У випадку, коли правопорушення скоював міщанин із міста на маґдебурзькому праві, то його справу зі шляхтичем розглядав міський суд, а за відмови шляхтича – ґродський. Якщо ж злочин учиняв шляхтич проти міщанина, то розгляд такої справи покладался на земський суд³³. У 1590 р. на луцькому ярмарку слуга князя Олександра Пронського Симон Крупа відібрав у долиньських міщан-купців волів та підводи з сілля. Спроба притягнути його до луцького міського суду викликала його протест у ґродському суді, в якому він зазначав, що, згідно з арт. 19 і 42 розд. IV він – саме ґродський підсудний³⁴. Інколи міська влада вдавалася до хитрощів, зволікаючи з вирішенням справ. У 1587 р. служебник Януша Збаразького Григорій Дедеркал скаржився на кременецький міський уряд і вїйта Федора Новоселецького, адже в його справі з міщанином Павлом Бараном, який побив і поранив Г.Дедеркала, кременецький вїйт дозволив міщанинові апелювати до Львова як вищого суду³⁵.

У 1561 р. по дорозі на жидичинський ярмарок троє луцьких шевців убили боярина князя В.Четвертинського й останній вимагав, щоб убивць судили за правом земським, згідно з I Литовським статутом, а не міським, як зажадали міщани. І навіть після того, як було продемонстровано відповідні статті статуту, міщани стояли на своєму³⁶.

Щодо судочинства між міщанами й духівництвом, то в арт. 26 розд. III II Литовського статуту зазначалося: «Єпископи і всі прелати стану духовного і їх посередники [...] міщан [...] не мають у своїх справах до духовного суду про світські справи визивати; так і [...] міщани [...] не мають до духовного суду звертатися і позивати про справи світські, під закладом стороні позваній двадцятьма рублями грошей»³⁷.

Певна частина міщан володіла маєтками, з яких держава зобов'язувала їх відбувати військову службу (арт. 1, розд. II 1566 р.): «Міщанин [якщо б] не мав у своєму маєтку людей так багато, як встановлено буде, той сам має їхати і служити; так теж, який не має, пішки іде з рушницею або рогатиною, і на місці, вказаному у листах наших або гетьмана нашого великого, має особисто кожний становитися на той день, який через нас або через гетьмана нашого [...] буде встановлений»³⁸.

³² Другий ЛС. – С.378; Третій ЛС. – С.267.

³³ Другий ЛС. – С.317.

³⁴ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.323–323 зв.

³⁵ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.574–575 зв.

³⁶ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України (далі – ІР НБУ). – Ф.П. – Спр.21631. – Арк.3–4.

³⁷ Другий ЛС. – С.288.

³⁸ Там само. – С.266.

Річ Посполита була становою державою, де саме шляхта наділялася всім обсягом прав, зокрема політичних – брати участь в державному управлінні через своїх представників на сейм, що обиралися на повітових сеймиках. Шляхта становила урядницьку мережу. Для міщанства місця у цій структурі управління не було. Міста могли хіба що звертатися до сеймиків і сейму з проханнями та клопотаннями, хоча, як уже зазначалося вище, шляхтичів міста цікавили передусім із меркантильних міркувань³⁹.

Важливим аспектом правового становища міщан був ступінь їхньої особистої свободи. У значній кількості привілеїв на заснування міст містилося застереження, щоб тут поселялися лише вільні люди. Так, у привілеї, наданому містечку Смідину (1556 р.), зазначалося: «людьми вольними месту ку пожитьку своєму садити»⁴⁰. Аналогічні клаузули було внесено у привілеї Чорторії, Купіля, Вишнівця та інших міст⁴¹.

Традиційно вважається, що «міське повітря» робило міщан вільними⁴², але, як правильно зазначав М. Колесницький, повної свободи міщани не мали і в містах Західної Європи⁴³. У низці міських привілеїв приватним містам було виписано застереження, згідно з якими міщанин, котрий захотів залишити місто, мав сплатити певну (зазвичай невелику) грошову суму⁴⁴. У разі самовільного залишення міщанином міста, власник домагався його повернення⁴⁵. Натомість міщани королівських міст були вільнішими. Водночас відомі випадки серйозної залежності міщан від волі старости, який отримував свій уряд за позичання королеві грошей.

У вересні 1571 р. кременецькі міщани скаржилися до Луцького гроду на утиски місцевого старости князя Миколая Андрійовича Збарзького, який не зважав на надані королем міські привілеї та заявив: «Я [...] ни толко передмещан, але и вас самых мещан у присуде своемъ замъковомъ мети, дей,

³⁹ Кулаковський П. Міська проблематика на шляхетському сеймику Волинського воеводства (перша половина XVII ст.) // Студії і матеріали з історії Волині: 2009. – С.15–24; *Lewandowska-Malec I. Sejm walny koronny Rzeczypospolitej obojga narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587–1632)*. – Kraków, 2009. – С.331; *Mazur K. W stronie integracji z Koroną: Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1649*. – Warszawa, 2006. – С.107–120; *Bogucka M. Miasta a życie polityczne w Polsce XV–XVII w. // Władza i społeczeństwo w XV–XVII w.* – Warszawa, 1999. – С.39–46; *Idem. Miasta a władza centralna w Polsce i w Europie wczesnonowoczesnej (XVI–XVII w.)*. – Warszawa, 2001. – С.28–40.

⁴⁰ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф.389. – Оп.1. – Д.35. – Л.284.

⁴¹ Там же. – Д.38. – Л.219 об.; Д.191. – Л.98 об.; Д.31. – Л.112; Д.193. – Л.67, 102; Д.195. – Л.21, 215, 311 об.

⁴² *Ястребицкая А.Л. Предисловие // Проблемы методологии истории средних веков: европейский город в системе феодализма*. – Ч.1. – Москва, 1979. – С.16; *Щербак В.О. Соціальне та правове становище міщанства Правобережної України*. – С.23; *Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI–XVIII w.* – Poznań, 1964. – С.129.

⁴³ *Колесницький Н.Ф. Феодальное государство (XVI–XVIII вв.)*. – Москва, 1967. – С.94.

⁴⁴ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Д.219. – Л.83 об.; Д.215. – Л.37 об.; ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.40. – Арк.714.

⁴⁵ ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.116. – Арк.34 (Ланівці, 1642 р.); Ф.28. – Оп.1. – Спр.52. – Арк.936 (Серкизів, 1618 р.); Спр.27. – Арк.25, 83 зв. (Порицьк, 1590 р.); Ф.25. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.169–169 зв. (Любче, 1579 р.); Спр.26. – Арк.170 зв. (Рохманів, 1582 р.); Спр.32. – Арк.52–53 (Лабунь, 1595 р.); Спр.62. – Арк.549 (Сокіл, 1601 р.); Спр.207. – Арк.639–640 зв. (Кошовград, 1635 р.); Ф.21. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.33–35 (Полонне, 1598 р.).

буду, бо, дей, я за вас господару королю его млти немалую суму пнзей дал и вас в себе в заставе маю»⁴⁶. А далі зауважив, що якщо міщани мають бажання, то можуть «выкупитися, яко лвовяне, и мешкати волно, а передместя, дей, я вамъ не поступлю и его боронити буду»⁴⁷. Про заставу чорторійських міщан ішлося в листі Миколая Мороховського, вписаного у жовтні 1612 р. до книги Луцького земського суду. Із документа довідуємося, що покійний на той час Ян Злотський «держалъ за листомъ» князя Юрія Чорторійського в сумі 400 золотих село Гудлю й «килку мешчан в месте Старимъ Чарториску правомъ заставънымъ», однак, потребуючи грошей, перезаставив село та згаданих міщан М.Мороховському. У подальшому Чорторійськ із селами дістався княжні Софії Андріївни з Вишневецьких Яновій Пацовій, яка, за словами М.Мороховського, «зо мъною ей мл о подданые мешчане чарториские на Старом месте певный контрактъ и постановене учинила, за которымъ я мешчан чарториских и всих пожитков, на Старом месте мне за правом моим служачих, ей мл уступилъ»⁴⁸. У грудні 1605 р. князь Юрій Чорторійський за 1200 золотих віддав Павлові Богушевичу «с пляцами, с полями, сеножатми, чиншами и подводами в местечку Рохманове тридцать человека и оранду горелчаную»⁴⁹.

Про безоглядно залежний стан міщан довідуємося з наступного документа. У серпні 1595 р. князь Олександр Пронський із дружиною Федорою Сангушківною продали Жуків із селами Адамові Горайському. З огляду на це, князь написав листа, в якому читаємо:

«Всим бояром, войтом, мешчаном и подданым нашимъ жуковским такъ в местечку, яко и во всих селахъ и приселках жуковских. Ведомо вамъ чинимо, ижъ есми вас всих на вечность продали [...], абысте вже от того часу яко властность пана своего дедичного во всем послушны были, за пана своего дедичного его мл признавали, чинши и всякие повинности его мл отдавали, так яко дотули нам самымъ»⁵⁰.

Із документа виходило б, що князь не робив різниці між міщанами й селянами, адже з погляду князя як ті, так і інші – його піддані. Очевидно, що у практиці життя різниця таки була, але просто втаємничена від нас скупістю джерел.

Водночас відомі випадки, коли шляхтичі передавали своїх підданих у заставу міщанам. Казимир Ледницький у серпні 1571 р. позичив у луцького міщанина Парфена Васильовича Щетинчича 135 кіп литовських грошів, під які дав йому у заставу сімох підданих із полями, сіножатями, податками й повинностями⁵¹. У грудні 1613 р. Христина Ярофіївна Гостська позичила

⁴⁶ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.458. – Арк.436 зв.

⁴⁷ Там само. – Арк.437 зв.

⁴⁸ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.564.

⁴⁹ Там само. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.42. – Арк.93 зв. – 94.

⁵⁰ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.47. – Арк.157.

⁵¹ Там само. – Спр.459. – Арк.95 зв. – 97.

в дорогобузького міщанина Лаврина Войташкевича 800 золотих, натомість передала йому у селі Майків у заставу «чоловековъ на волоках чотырох из службами их и зо всіми повинностями их [...] на два годы, до выкупна тыхъ менованыхъ подъданныхъ»⁵². Отримували у заставу підданих і євреї. Возний Дем'ян Зарембський заявив, що 20 березня 1618 р., маючи при собі двох шляхтичів, був у справі торговицького орендаря єврея Абрама Якубовича в маєтку Більче, де Станіслав Білецький за 115 золотих передав євреєві «подданных своих отчизныхъ трох на имя Демида, Игната, Пашка обычаем заставнымъ»⁵³.

Відомий випадок дарування міщанинові підданого. У серпні 1612 р. Ян Ластовський у Луцькому ґроді заявив, що «славетному Федорови Мурадиновичови, месчанинови луцькому, хлопца москвитинька своего власного на име Феска, которого зъ Москвы сам вывезлъ, дал, даровал и на што скрипть рукою своею власною подписаный дал»⁵⁴.

Ю.Мазуркевич слушно зауважив, що міщан приватних міст у тогочасних актах нерідко окреслюють як підданих, але між залежністю міщан і підданством селян була величезна різниця, яку розуміли й підкреслювали самі власники⁵⁵. Означення «підданий» не було чимось принизливим для міщан приватновласницьких міст, оскільки це сприймалося як цілком буденна та зрозуміла річ. Зрештою й міщани королівських міст теж були підданими – короля. Самі міщани теж артикулювали свою підданість, що добре видно з міських присяг. Так, у 1635 р. у Луцькому ґроді одночасно міщанами й підданими власників назвали себе міщани Гошці⁵⁶, Шепетина⁵⁷, Сульжина⁵⁸, Ляхівців⁵⁹, Бережниці⁶⁰, Нової Четвертні⁶¹, Несухойж⁶². Траплялося, що міщани називали себе не просто підданими, а дідичними підданими⁶³. У скаргах

⁵² Там само. – Спр.94. – Арк.972.

⁵³ Там само. – Спр.110. – Арк.257.

⁵⁴ Там само. – Спр.93. – Арк.786 зв.

⁵⁵ *Mazurkiewicz J. O niektórych problemach prawno-ustrojowych miast prywatnych w dawnej Polsce // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. – Sectio G. – Vol.XI.4. – Lublin, 1964. – S.113–114.*

⁵⁶ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.197. – Арк.25 («Я, Грицко Береза, месчанин и подданный его мл пана Романа Гостского каштеляна киевского»).

⁵⁷ Там само. – Арк.91 («Я, Янь, месчанинъ и подданный его мл пана Яна Козловського»).

⁵⁸ Там само. – Арк.115 зв. («Я, Левько, месчанин и подданный зъ местечька Шулжинецъ», власник князь Домінік Заславський).

⁵⁹ Там само. – Арк.176 («Я, Гарасимъ Чайко, месчанин и подданный его мл пана Сенютъ»).

⁶⁰ Там само. – Арк.554 зв. («Я, Сидор Любарец, бурмистръ и подданный ясне освещеного кнежати его мл Владислава Доминика на Острогу Заславского»).

⁶¹ Там само. – Арк.642 («Я, Ерий Литвиновський, месчанинъ и подданный кнежати его мл Стефана Четвертенского»).

⁶² Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.153. – Арк.405 («Мы Мартынъ Сикюра бурмистр и Иванъ Чыжыкъ подданные дедичные ясне освещеного кнежати его мгли Кароля Корецького», Межиріч, 1627 р.); Спр.229. – Арк.840 зв. («Я, Иванъ Ластовецкый, месчанин и подданный ясьне освещеного кнежати его мл пана конюшого коронного дедичный», Корець, 1642 р.).

⁶³ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.153. – Арк.405 («Мы Мартынъ Сикюра бурмистр и Иванъ Чыжыкъ подданные дедичные ясне освещеного кнежати его мгли Кароля Корецького», Межиріч, 1627 р.); Спр.229. – Арк.840 зв. («Я, Иванъ Ластовецкый, месчанин и подданный ясьне освещеного кнежати его мл пана конюшого коронного дедичный», Корець, 1642 р.).

шляхти на міщан їх теж не раз називали підданими⁶⁴, не забуваючи, при цьому, що вони все ж міщани. Бальцер Раєцький скаржився у червні 1626 р. на «подданных албо рачей месчан яновских»⁶⁵. В одному з документів зроблено спробу дедалі понизити статус міщанина. У серпні 1621 р. слуга князя Павла Друцького Любецького Дем'ян Гуляницький скаржився «противко робочим Климови Мостовому, Андрееви Дубкови и Селешковы Колчинцови, подданным и мещаномъ [...] рожыским»⁶⁶. У той час слово «робочий» було чітким окресленням селянина⁶⁷.

Міщани приватновласницьких міст перебували в юрисдикції свого пана, який представляв їх у судах у разі їхніх кривд чи шкод, учинених міщанами. У листопаді 1589 р., оскаржуючи Мартина Івановича з Дубна за борг перед князем Богданом Масальським, возний відніс позов не боржникові, а князеві Василеві-Костянтинові Острозькому⁶⁸. Торчинський міщанин Роман, оскаржений Войтехом Борковським, прийшов до суду у квітні 1629 р. разом зі власником міста луцьким біскупом Ахацієм Гроховським. Останній заявив суддям, що розгляд справи не може відбутися, оскільки поданий міщанинові позов суперечить правовим приписам, адже за неправові дії підданих мають відповідати пани. І суд дозволив йому апелювати до трибуналу⁶⁹. Скарги до суду на образі міщан теж не раз подавали не самі міщани, а за них це робили власники міст. У липні 1586 р. на Марка Жоравницького, який забрав у голятинських міщан кілька десятків волів, скаржилися не вони, а власник міста князь Роман Сангушко⁷⁰.

Правове становище міщан добре розкриває наступна судова справа. У вересні 1608 р. володимирський міщанин Василь Гордієвич Хивчич скаржився до Володимирського земського суду на холмського підсудка Фрідріха Підгородецького за те, що його вербський урядник Савицький із помічниками напав на скаржника під час збирання останнім урожаю проса. Його побили, поранили й пограбували. Збитки потерпілий оцінив у 100 золотих. У судовому процесі його інтереси представляв шляхетний Семен Зеленський. Уповноваженим від Ф.Підгородецького був Андрій Дахнович. Після прочитання позову, оскаржуваний разом із його адвокатом поставили під сумнів право міщанина без присутності вїта позивати шляхтича. Більше того, адвокат заявив, що позивач є не володимирським міщанином, а передміщанином, і що без присутності старости чи вїта не має права сам провадити процес. На цій підставі представник просив увільнити свого підопічного від позову. Уповноважений від міщанина Семен Зеленський на це відповів, що позов правильно, адже

⁶⁴ Там само. – Спр.102. – Арк.500 зв. («подданные албо мещане з Мосора», 1615 р.); Арк.686 («мещан ольщких, подданных кнежати его мл [Альбрехта Станіслава Радзивілла], 1616 р.); Спр.175. – Арк.654 зв. («славетный Левько Трушович подданный и мешьгчанинъ местечька Мосора», 1630 р.).

⁶⁵ Там само. – Спр.148. – Арк.630.

⁶⁶ Там само. – Спр.123. – Арк.532.

⁶⁷ Słownik Polszczyzny XVI w. – Т.35. – Warszawa, 2011. – S.298.

⁶⁸ ЦДІАК України. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.6 зв. – 7, 309–309 зв., 417–417 зв.

⁶⁹ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.167. – Арк.82–83.

⁷⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych (далі – AGAD). – Archiwum Zamojskich. – Sygn.2633. – K.87.

«того право не учит, абы мещанин зъ его мл паном войтом против шляхтичови справедливости себе доводити мел, кгда ж мещане свое бенефициум, от королей их мл надано, мают, же кождому мещананови права майдеборского волно без пана войта самому в кривды своей з шляхтичом справедливости себе доводити, бо то толко пан подданому своему справедливости доводит, а мещанин каждый своего права заживает»⁷¹.

На підтвердження своїх слів адвокат навів арт. 47 розд. IV II Литовського статуту, де чітко сказано, що такі справи підсудні земському суду. Вислухавши обидві сторони, суд усе ж став на бік Ф.Підгородецького. Адвокат міщанина не визнав такого рішення й апелював до трибуналу, що йому було дозволено⁷².

У ще більш невизначеному стані були міщанки. Традиційно вважалося, що жінки з огляду на «вразливість статі» були не вповні дієздатними, а тому потребували опіки чоловіка⁷³. У червні 1644 р. володимирська міщанка Катерина Шимонова Чапличівна, побита шляхтичем Каспером Савицьким, прийшла скаржитися до Володимирського гроду «зъ притомънстю и персоналною ассистенъциею славетъного Шымона Чапълича яко опекуна стану малъженъского, мещанина места кор мл Володимера»⁷⁴. Однак в іншому випадку володимирська міщанка Овдотія Олешкова в липні 1632 р. сама прийшла до гроду зі скаргою на жовніра Героніма Кантора, винного в пожежі її дому⁷⁵. Жінка, залишаючись у тіні чоловіка, усе ж не була безправною, про що свідчать судові процеси за участю жінок⁷⁶.

Права міщан у сфері соціально-економічних відносин стосувалися найперше торгівлі й, передусім, проведення торгів та ярмарків, які були важливим інструментом тогочасного господарського життя міста. Так, Петро Семашко, отримавши привілей на осаді Добрятина з правом на щотижневий торг, за певний час, у 1559 р., звернувся до великого князя литовського із проханням надати місту ще й ярмарок, «бо жодного пожитку в том месте своем без ярмарку мети не может»⁷⁷. Унікальним свідченням ролі ярмарку виступає документ щодо Торчина (1630 р.). Згідно з ним, «габелла» (податок) із торгів за весь рік дала 33 золотих, а за один ярмарок – 13 золотих і 20 грошів, тобто, умовно кажучи, 1 ярмарок дорівнював 22 торгам⁷⁸. Можливість професійно займатися торгівлею, тобто бути купцем, стала прерогативою власне міщанина – шляхтичеві це забороняв закон, тобто він не міг бути професійним торговцем (хоча на практиці траплялися винятки). Селянин теж ще не міг цим займатися, адже такі привілеї селам, а відповідно й селянам, не надавалися.

⁷¹ ЦДІАК України. – Ф.27. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.557.

⁷² Там само. – Арк.357 зв.

⁷³ *Dąbkowski P. Prawo prywatne Polskie.* – Lwów, 1910. – S.208.

⁷⁴ ЦДІАК України. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.79. – Арк.336.

⁷⁵ Там само. – Спр.67. – Арк.645–645 зв.

⁷⁶ *Заяць А.* Судочинство в приватних містах Правобережної України у XVI – першій половині XVII ст. // Кризь століття: Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя. – С.219–243.

⁷⁷ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Кн.38. – Л.219 об.

⁷⁸ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.172. – Арк.828 зв.

Ще одним соціально-економічним надбанням міщан було право засновувати цехи. У приватних містах такий дозвіл надавав власник, у королівських – король. Корпорації ремісників – цехи – отримували зазвичай свій статут. Самі цехові статuti слугують першорядним джерелом для з'ясування життя цехів – їх організації, структури, стосунків, подеколи самого виробництва⁷⁹. Цехи, як засвідчують статuti, виникали на прохання ремісників відповідних професій. У королівському привілеї ковельським кравцям (1634 р.) зазначалося: «Били нам чолом міщани ковельські, піддані наші, [...] і просили [...], аби ми їм порядком і звичаєм інших міст наших головних право на обирання собі цехмістра в тому ремеслі дали»⁸⁰. Спочатку цеховий статут затверджувала міська влада, а далі й король⁸¹. Обраний цехмістр, що очолював цех, представляв його інтереси перед іншими професійними корпораціями, а також перед міським управлінням і королівською владою. Усі спірні справи в межах цеху повинен був вирішувати цехмістр, а ті, хто хотів би оминати цеховий суд і звернутися зі скаргою до міського управління, підлягали грошовому покаранню. Лише після цехового присуду можна було апелювати до міської влади⁸².

Важливою складовою юридичного статусу міщан було право утворювати громадські організації – братства, зокрема церковні. Самі цехи мали яскраво виражений мішаний характер – одночасно економічно-професійний і релігійно-добродійний. Таке братство-цех було у Степані на початку XVII ст.⁸³ Як зауважував Я.Ісаєвич, «цехи і братства взаємно впливали одне на одного»⁸⁴. Траплялося, що міщани відігравали у братстві другорядну роль. Так, у 1617 р. бере початок історія луцького Хрестовоздвиженського братства, в якому, на думку М.Довбищенка, провідна роль відводилася волинським православним шляхтичам, а на другорядних були міщани⁸⁵. Братства дбали про моральність і боронили православ'я, активно допомагаючи священикам, випускаючи релігійну полемічну й освітню літературу. Участь міщан у діяльності братств формувала корпоративізм та допомагала відстоювати свої інтереси.

Були чинники, які негативно впливали на правове становище міщан. Передусім це загалом зневажливе ставлення шляхетського загалу до міщан, котрих сприймали як щось меншовартісне. Місто було простором, де стикалися інтереси різних соціальних груп, найперше міщан і шляхти, що

⁷⁹ Швидько А.К. К вопросу о ремесленном цехе в средневековом городе (по германским и украинским источникам) // Вопросы германской истории и историографии. – Вып.1. – Днепропетровск, 1973. – С.5; Методические рекомендации по подготовке к спецсеминару по источниковедению истории Украины XVI–XVII вв. (Цеховые уставы городов Украины) / Сост. Н.П.Ковальский, Г.Н.Виноградов. – Днепропетровск, 1986. – С.5–16.

⁸⁰ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Кн.214. – Л.53.

⁸¹ Там же. – Кн.206. – Л.62 об. – 63 об. (цеховий статут володимирським шевцям, 1615 р.).

⁸² Там же. – Кн.197. – Л.84 (підтвердження привілею володимирським кушнірам, 1596 р.).

⁸³ Кудринский Ф. Цеховые братства в м. Степані // Киевская старина. – 1890. – №7. – С.88–104.

⁸⁴ Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966. – С.19.

⁸⁵ Довбищенко М.В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – К., 2008. – С.185–187.

породжувало бажання оволодіти владним простором задля розподілу ресурсів різного характеру⁸⁶.

Міщанин не був власником земельної ділянки, на якій розташовувався його будинок, він нею лише користувався⁸⁷, і саме це становило основу його залежності. Згідно з конституцією 1588 р., спадок після смерті бездітного міщанина (так званий «кадук») переходив на користь власника міста⁸⁸, що не раз траплялося⁸⁹. З.Кулеєвська-Топольська слушно зазначала, що підданство, а з ним повинності міщан, випливали з факту, що

«місто було розташоване на землі феодала. Підставою повинностей була феодальна власність землі. Власник зосереджував у своїх руках владу та найвище право в місті, виявом чого була його ключова роль у царині законодавства, судочинства; із цього випливала й залежна позиція міщан щодо пана – власника міста»⁹⁰.

Перелік міщанських повинностей містили локаційні документи, ординації, інвентарі й т. п.⁹¹

Отже, окрім прав, на міщанах лежали певні обов'язки. Як піддані, вони мали виконувати повинності, що здебільшого були троякими: грошові, натуральні, відробіткові. Державні податки сплачували як королівські, так і приватні міста, однак останні робили це ще й на користь власника. Значна частина міщан, що займалася сільськогосподарськими заняттями, платила чинш, залежно від величини земельного наділу та його якості. Міщани Берестка в 1578 р. давали з 1 волоки 30 литовських грошів⁹², а Білогіродки в 1601 р. – 66⁹³. Згідно з даними інвентаря маєтків князів Острозьких 1620 р., міщани Олександрії платили з 1 волоки 1 золотий, Рівного – 2, Баранівки й Дорогобужа – 3, Смолдирева – 6, Жорновна – 8, Суража – по 1 червоному золотому, Берездова, Хлапотина та Старого Полонного – по 1 копій литовських грошів⁹⁴. Окрім того, міщани Смолдирева давали по 2 курки та 1 гусці, Рівного – по 1 маці вівса, Дорогобужа – по 1 курці й десятку яєць, Суража, Берездова та Хлапотина – по 1 маці вівса, по 2 курки, а 10 кіп яєць та баранячу десятину – загалом із міста.

На міщанах лежав обов'язок різноманітних ремонтних робіт. Зокрема у червні 1572 р. володимирські міщани брати участь у ремонті веж і городень місцевого замку⁹⁵. Обов'язком сульжинських міщан (1632 р.) було ремонтувати

⁸⁶ Miasta polskie w tysiącleciu. – Т.1. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1955. – S.51.

⁸⁷ *Opas T.* Własność w miastach i jurydykach przywatnych w dawnej Polsce. – Lublin, 1990. – S.49–50; *Kulejewska-Topolska Z.* Nowe lokacje... – S.128–129, 133, 159.

⁸⁸ *Volumina Constitutionum.* – Т.ІІ. – Vol.2 (1587–1609). – Warszawa, 2008. – S.64.

⁸⁹ *AGAD.* – *Metryka Koronna.* – Rkps.129. – K.267–267 v. (Кременець, 1583); Rkps.163. – К.183 v. – 184 (Ковель, 1619); Rkps.174. – К.203–204 (Володимир, 1626).

⁹⁰ *Kulejewska-Topolska Z.* Nowe lokacje... – S.133.

⁹¹ *Ibid.* – S.134.

⁹² ІР НБУ. – Ф.ІІ. – Спр.22167. – Арк.6 зв. – 7.

⁹³ *Archiwum Narodowy w Krakowie.* *Archiwum Sanguszków* (далі – ANK.AS). – Sygn.59/1. – К.3.

⁹⁴ *Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.* Oddział rękopisów (далі – BZNO.OR). – Rkps.3669/II. – К.109. – 131 v., 143, 183, 275, 276 v., 290, 293, 306, 365.

⁹⁵ ЦДІАК України. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.149 зв. – 150.

греблю й мости⁹⁶. Такі ж повинності стосувалися міщан Берездова, Старого Полонного, Лабуні (1620 р.)⁹⁷. Ремонтувати млини та утримувати в належному стані стави мали міщани Красилова (1615 р.)⁹⁸.

Обтяжливою для міщан була підводна повинність⁹⁹. Міщани Лабуні (1620 р.) зобов'язані були відвозити з трьох тамтешніх ставів рибу до Любліна і 2 фури врожаю з 1 волюки до Львова чи Ярослава¹⁰⁰. Возити рибу в Люблін було обов'язком і міщан Красного Корця (1637 р.)¹⁰¹. Давати підводи до Львова повинні були міщани Закриничого (1637 р.)¹⁰². Підводну повинність виконували також міщани Дорогобужа (1620 р.)¹⁰³. Інколи міщани відкуповувалися від цієї повинності. Так, у 1585 р. міщани Білева князеві Юрієві Чорторийському «чиншъ по три золотых полских за фуру от возен до Буга зъ особна досыт были [...] учинили»¹⁰⁴. Великокнязівські/королівські міста зазвичай давали підводи гінцям. Зубожілі через татарські напади міщани Луцька просили зняти з них цей обов'язок, і великий князь зробив це у квітні 1501 р.¹⁰⁵, однак пізніше повинність було відновлено. У квітні 1612 р. міські урядники Луцька скаржилися на королівського коморника Самуеля Каменського, який узяв у міщан чотирьох коней і двох не віддав¹⁰⁶. Знана для міщан приватних міст була й панщина, котру, щоправда, можна вважати символічною, оскільки йшлося про кілька днів роботи під час сівби та жнив¹⁰⁷. Певним винятком були міщани Сульжина, які за інвентарем 1621 р. мали відробляти на користь власника два дні на тиждень¹⁰⁸.

Міщани мали «почесний» обов'язок відбувати військові повинності. Уже саме виникнення міст у великій кількості було серйозним оборонним фактором у регіоні. Частина з них свідомо засновували на татарських шляхах (Купіль, Шпанів, Стохот, Воронівці, Остропіль, Краснопіль)¹⁰⁹. Деякі міста

⁹⁶ ANK.AS. – Rkps.99. – К.3.

⁹⁷ BZNO.OR. – Rkps.3669/II. – К.290, 365 v., 477.

⁹⁸ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В.Стефаніка (далі – ВР ЛННБ). – Ф.91. – Спр.39/І. – Арк.57. Оубл.: Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 р. / Упор. В.Атаманенко, І.Рибачок. – Острогож, 2009. – С.187. Питання повинностей міщан Південно-Східної Волині досліджувала у своїй кандидатській дисертації І.Рибачок (див.: *Рибачок І.О.* Соціально-економічний розвиток міст Південно-Східної Волині в останній третині XVI – першій половині XVII ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Острогож, 2012. – С.133–146).

⁹⁹ *Viczek K.* Publiczne usługi transportowe i komunikacyjne w Polsce średniowiecznej // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* (Warszawa). – Z.2. – 1967. – S.287; *Крикун М.Г.* Передмова // Селянський рух на Україні: 1569–1647 pp.: Зб. док. і мат. – К., 1993. – С.11; *Його ж.* Селянський рух на українських землях Речі Посполитої у 1569–1647 pp. // *Його ж.* Воеводства Правобережної України у XVI–XVIII ст. – Л., 2012. – С.152.

¹⁰⁰ BZNO.OR. – Rkps.3669/II. – К.477–477 v.

¹⁰¹ ANK.AS. – Rkps.64/13. – К.93.

¹⁰² *Ibid.* – К.146.

¹⁰³ Biblioteka PAN w Kórniku. – Rkps.1275. – К.4 v.

¹⁰⁴ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.34. – Арк.185 зв.

¹⁰⁵ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Кн.6. – Л.191. Оубл.: *Lietuvos Metrika.* – Кнуга №6 (1494–1506). – Vilnius, 2007. – Р.263.

¹⁰⁶ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.93. – Арк.456.

¹⁰⁷ *Заяць А.* Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. – Л., 2003. – С.155–156.

¹⁰⁸ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.131. – Арк.479 зв.

¹⁰⁹ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Кн.191. – Л.97 об., 233 об.; Кн.195. – Л.310 об.; Кн.202. – Л.85; Кн.207. – Л.76 об.; Кн.210. – Л.120 об.

(Торговиця, Старокостянтинів, Волочища, Столпин, Милятин) були локовані при наявних замках¹¹⁰. Розуміючи їх значення, держава робила певні кроки для зміцнення фортифікацій, хоча важко назвати їх достатніми. Це засвідчили описи волинських замків 1545 і 1552 рр.

Оглядаючи луцький замок, люстратори зі слів шляхти записали, що почав його будувати князь Любарт, а завершив – князь Свидригайло. Люстратори зазначили, що його довжина 52,5, а ширина – 48 сажнів¹¹¹. До замку вів міст, утримувати який у належному стані повинні були міські столяри, а деревину для цього мали давати «панове земляне волости мельницькое». У замку було три башти. Тут же знаходилася церква Св. Іоанна Богослова. Окрім Верхнього, у місті був так званий «Окольний» (або Нижній) замок. Ланцюги для підйомних мостів цих замків виготовляли й ремонтували власним матеріалом місцеві рудники. Під час люстрації 1545 р. ревізори довідалися, що для сторожі Верхнього замку с. Радомишль надсилає двох чоловік на тиждень, і вирішили збільшити цю кількість до шести, зважаючи на великий розмір села – вони зобов'язані «завжди вдень стереч, а вночі кликати»¹¹². Крім того, четверо сторожів були в Окольному замку. У 1568 р. луцький воротний Ярош Палікієвський скаржився, що київський воевода князь В.-К.Острозький наказав своїм радомишльським селянам давати йому щотижня не по грошу й курці, як це було раніше, а тільки курку¹¹³. У замку перебував пушкар Ірик Вацлавович, який отримував за службу 24 копи литовських грошів. Обороздатність замку знижувала відсутність колодязя, хоча була «фортка, которая [...] к воде вчинена»¹¹⁴. До замку були приписані 11 рибалок і 3 городники. Крім того, на замкові потреби йшла капщизна від корчем і шинків.

Про Володимирський замок сказано, що він «з дерева дубового отъ осмидесять летъ справою городничего некогда пана Солтана роблень»¹¹⁵. Тут було чотири башти. Староста розповів, що він наймає до замку двох – трьох сторожів у рік, вони стоять при брамі вдень і вночі. Міщани скаржилися на шляхту й духівництво через небажання брати участь у ремонті мурів. Люстратори у відповідь наказали мешканцям юридик допомагати ремонтувати мури, «бо оборона местъская всимъ потребна естъ». Міст перед замком був у доброму стані, ремонтувати його повинна була шляхта всього Володимирського повіту. На території замку була розташована церква Св. Якіма. Пушкар Грицько Сенькович мав вільний від податків будинок і корчму в місті. До замку належав млин на річці Лузі з двома колами. Окрім того, згадуються 9 слуг «поездников», котрих використовували як посильних. Щотижня «на день постний» шестеро рибалок мали давати рибу на замок.

¹¹⁰ Там же. – Кн.38. – Л.341 об., 225–225 об., 75 об.; Кн.21. – Л.222; АЮЗР. – Ч.7. – Т.1. – К., 1905. – С.212.

¹¹¹ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Кн.563. – Л.161 (1552 р.).

¹¹² Литовська метрика: Книга 561: Ревізії українських замків 1545 р. / Підгот. В.Кравченко. – К., 2005. – С.132–133.

¹¹³ ЦДАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.360.

¹¹⁴ Литовська метрика: Книга 561. – С.144–145.

¹¹⁵ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Кн.563. – Л.191 об. (1552 р.).

Кременецький замок розташовувався на високій горі («з долу до стени нігде з лука дострелити не може»)¹¹⁶. Тут була церква Св. Михайла. Біля неї при мурі пушкарня. Пушкарів троє: німець Ганус, поляк Матуш, яким платили в рік по 12 кіп литовських грошів, а третій був місцевим, отримував 5 кіп¹¹⁷.

Міщан приватних міст зобов'язували мати зброю та залучали до оборони¹¹⁸. Замки й міські укріплення приватних міст здебільшого були дерев'яними. Лише більші міста мали добре уфортифіковані муровані замки та пристойну міську оборонну систему. З інвентарного опису 1605 р. довідуємося про укріплення Клеванського замку, який був мурованим, мав муровану браму й такі самі башти та досить велику кількість зброї, а на одній із башт навіть був годинник¹¹⁹. Окрім замків, значна частина міст мала свої укріплення. Ідеться в основному про дерев'яно-земляні фортифікації. У традиційному наборі функцій, які виконувало місто, завжди значиться оборонна. М.Ткачов зазначав: «Прийнято вважати одним із критеріїв міського поселення наявність у кожному конкретному випадку системи оборонних укріплень і військової організації міщан»¹²⁰. А.Янчек слушно зауважив, що саме надання магдебурзького права й міська реформа добре служили справі оборони міста, а до того ж просторова локація мала важливе оборонне значення¹²¹.

Інколи у привілеях прямо вказувалося, що новозбудований міський храм повинен мати оборонний характер. Так, у привілеї короля Сигізмунда III на право будівництва в Луцьку синагоги (1626 р.) зазначалося, що нагорі, у разі ворожого нападу, має розташовуватися артилерія. Окрім того, було зазначено, що при нападі татар для оборони «божниці» євреї повинні виділити певну кількість озброєних людей, а інших, що можуть тримати зброю, передати під команду міського уряду¹²². У люстрації Кременця (1563 р.) зазначалося, що міщани у своїх будинках для потреб оборони повинні мати «всілякі гаківниці, рушниця, сагайдаки й іншу зброю, рогатини [...] або хоча б лише рушницю та рогатину нехай має», а у протилежному разі «хай не живе у своєму будинку»¹²³. Король Стефан Баторій у 1578 р. дозволив кременецьким передміщанам «корчмы вольные [...] в домехъ ихъ мети, медомъ и пивомъ шинковать и речи въ домехъ гостинныхъ ку живности потребные держати, продавати и тое волности въ шинку корчомномъ заровно зъ мешцаны меса нашего Кременецкого уживати», і все це «для лепшого запомноження

¹¹⁶ Там же. – Л.148 об., 198–198 об. (1552 р.).

¹¹⁷ Там же. – Л.150.

¹¹⁸ Заяць А. Волинські міста XVI – першої половини XVII ст. як опорні пункти оборони краю // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – Вип.15. – Л., 2014. – С.179.

¹¹⁹ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.73. – Арк.440 зв. – 453 зв.

¹²⁰ Ткачѳв М.А. Организация обороны городов Белоруссии XIV–XVIII вв.: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – Минск, 1987. – С.12.

¹²¹ Janeszek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. – S.282–283.

¹²² AGAD. – Metryka Koronna. – Rkps.174. – K.141–142.

¹²³ АЮЗР. – Ч.VII. – Т.2. – К., 1890. – С.71.

ихъ и потужнейшее, а способнейшее обороны оного замку и места нашего Кремянецкого»¹²⁴. За привілеєм 1532 р., володимирські міщани брали мостове з гостя по півгроша й помірне від маці по пенязю для потреб оборони міста¹²⁵. У 1578 р. луцькі міщани з власної ініціативи за 400 золотих купили у шляхтича Миколи Дубровського 4 невеликих гармати, 12 гаківниць і 6 рушниць¹²⁶.

Значною мірою справі оборони сприяв сам міський устрій та соціальна структура населення. Ідеться про десятково-сотенну організацію міщан, яка була одночасно фіскальною та оборонною. Існування десятків і сотень зафіксовано в понад двадцяти волинських містах. Окрім того, міста мали значну кількість «воєнізованого» населення. У майже 30 згадувалися бояри, інколи у чималих кількостях, як, наприклад, у Звягелі – понад 50 осіб (1579 р.)¹²⁷. Щонайменше у 25 містах фіксувалися гайдуки. Зокрема в Острозі – 30 осіб (1620 р.), Рівному – 28 (1620 р.), Красиліві – 20 (1615 р.), Новому Любартові – 18 (1620 р.)¹²⁸. У понад 10 містах згадувалися стрільці. Так, у Красному Корці їх було 6, Закриничому – 5, Смолдирові – 3¹²⁹. Окрім цього, у низці міст згадувалися гайові, побережники, п'ятигорці тощо. Усе це сприяло обороноздатності. Високу оцінку міщанству як захисникові краю від татар дав сучасник – київський біскуп Юзеф Верещинський¹³⁰.

За рішенням сейму 1578 р. створювалося так зване «вибранецьке» військо, до якого спочатку залучали селян із королівських маєтків, а пізніше й міщан¹³¹. Як мали виглядати «вибранці» видно з листа від 30 березня 1633 р. ротмістра Лукаша Заленського до війтів, бурмистрів і райців королівських міст. На 24 квітня міщани мали виставити «досвідчених і вислужених пахолків, із добрим спорядженням, і у звичайному однострої, тобто в нових блакитних плащах та жупанах, оскільки у старих під хоругву не буде прийнятий жоден, а одяг у всіх [має бути] червоний»¹³². Збережені документи засвідчують небажання міщан брати участь у таких формуваннях. У травні 1595 р. служебник королівського ротмістра Мартина Апаровського Сигізмунд Вольський свідчив у Володимирському ґроді про відмову володимирських міщан поставити «вибранців» та підводи до королівського війська. Служебник заявив, що ходив

«непооднокрот тут до мешчан володимирских, бурмистров и радець и всего посполства [...], упоминаючися у нихъ, абы дали з ланов, которых они уживають, выбранцы. На ко-

¹²⁴ Там же. – Ч. VIII. – Т. 5. – К., 1907. – С. 215.

¹²⁵ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Кн. 41. – Л. 167.

¹²⁶ ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 450.

¹²⁷ ЦДІАК України. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 533 зв.; AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dz. I. – Ks. 31. – K. 17 v.

¹²⁸ BZNO.OR. – Rkps. 3669/II. – K. 128–131 v, 199–207, 430–437; ВР ЛННБ. – Ф. 91. – Спр. 39/І. – Арк. 58.

¹²⁹ ANK.AS. – Rkps. 64/11. – К. 40; Rkps. 64/13. – К. 91, 145.

¹³⁰ Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. – Т. 1. – К., 1911. – С. 119.

¹³¹ Крикун М. Документи комісарського суду Подільського воеводства 1678–1679 рр. – Л., 2015. – С. 21–31.

¹³² ЦДІАК України. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 313 зв.

торое непооднокротное навпоминане мое панове мещане обетницами своими мене, дей, обезпечали, же мели выправит, которых и до сих часов не выправили и выправляти не хотят»¹³³.

Не дали міщани й підвід. Шкоду від цього служебник оцінив у 200 золотих¹³⁴. У липні 1622 р. король ганив луцьких міщан за те, що вони «водле повинньности своее, прикладомъ инъших мест, яко были повинньни, звласча на теперешньую експедицію противько цесарови турецькому, десети гайдуковъ и возов скарбных трох зъ живьностью и инъшими ринъштуньками военньными зъ места [...] упорне выправити не хотели и не выправили»¹³⁵. У травні 1625 р. ротмістр Криштоф Квілінський у Кременецькому ґроді скаржився на бурмістра та райців Луцька й Володимира, які повинні «кожьдый рокъ гайдуковъ выбраньцовъ на служьбу королевьское милости и речи посполитое давати», але цього не роблять, фактично бойкотуючи королівські розпорядження¹³⁶. У травні наступного року слуга того ж ротмістра Станіслав Трецильський заявив, що звернувся до бурмістра, райців і міщан Луцька з універсалом короля,

«яко ест звычай и повинност на услугу Речи Посполитое выбранцовъ ставит под хоруговъ пана ротмістра з воеводства Волынского о чомъ конституция сейму теперешньего, которая опеваает, же з мест, з местечокъ, никого не охиляючы, на услугу Речи Посполитое водлуг звычайу давнього се ставит, въ чымъ панове мешчане луцкие универсалу его кр мл, ани повинности своей [...] досит учинит не хочут»¹³⁷.

З інтервалом у три дні аналогічну скаргу від згаданого ротмістра на володимирських міщан було занесено до Володимирського ґроду¹³⁸. Ситуація повторилася у травні 1627 р., коли поручник роти К.Квілінського Станіслав Орловський заявив, що прибув до Луцька з універсалом короля для набору вибранецького війська та звернувся до бурмістра Олександра Бедермана, однак той допомогти йому відмовився, ще й не дав підвід і продовольства¹³⁹. У серпні 1639 р. перед королівськими комісарами луцькі бурмістри та райці заявили, що з Луцька ніколи ані вони самі, ані їхні попередники не давали вибранців. На цьому присягли бурмістри Шимон Злоторович і Павло Антонович, райці Іван Богомаз і Нестер Ювкович, лавники Роман Леонович і Стефан Нестерович¹⁴⁰. Часом вибранцями називали приватні магнатські формування. Зокрема князь Юрій Заславський у листі до Флоріана Стемпковського від 16 червня 1634 р., доручаючи йому управління

¹³³ Там само. – Спр.27. – Арк.490.

¹³⁴ Там само. – Арк.490 зв.

¹³⁵ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.130. – Арк.535 зв.

¹³⁶ Там само. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.74. – Арк.170 зв.

¹³⁷ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.148. – Арк.472 зв. – 473.

¹³⁸ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.60. – Арк.554 зв. – 556.

¹³⁹ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.153. – Арк.772; Спр.154. – Арк.801 – 801 зв.

¹⁴⁰ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.185 зв. – 186.

Шепетівкою, зазначав, щоб «також і вибранецька піхота, коли не будуть на моїй службі, то щоб йому були послухні»¹⁴¹.

Наприкінці XV ст. почалося обмеження права міщан володіти землею¹⁴². У XVI ст. це обмеження ще кілька разів підтверджував сейм¹⁴³. Не все гаразд було і з правом міщан на власне судочинство, адже в королівських містах до нього втручалися старости, а у приватних – власники міст¹⁴⁴.

Шкодила міщанству відсутність спільної позиції перед королем (про приватні міста навіть не йдеться, адже вони були цілком у владі власників). Своєю чергою, брак консолідації у середовищі міщан не дозволяв утворити якийсь координуючий орган чи надміщанську структуру, яка лобювала б інтереси верстви у загальнодержавному масштабі. Частково тут була винна й королівська влада, яка через свою слабкість у протистоянні зі шляхетством навіть не намагалася зіпертися на міщанство, як це робили королі в інших країнах Європи. Спостерігаємо й суперечки між містами за кращі привілеї, торговельне право складу тощо. Зрештою бачимо розбіжності навіть на рівні кожного окремого міста між замковою та міською юрисдикціями, між міщанами різних релігійних конфесій і національностей. Наслідком усього цього була роз'єднаність міщанства, що негативно впливало на його правове становище.

Очевидно, у більшості міст Волині не існувало проблеми отримання міського права (набуття міського громадянства) у класичному його варіанті, а це, своєю чергою, спричиняло значне обмеження міської самостійності та міського самоврядування¹⁴⁵ й, без сумніву, впливало на рівень станової свідомості міщан, котрий, як вважають дослідники, не був високим¹⁴⁶.

Проблема прийняття до міського права у волинських містах, за великим рахунком, навіть не ставилася дослідниками¹⁴⁷. Зрештою лише кілька істориків по-справжньому займалися міською проблематикою Волині. Головною перепоною для з'ясування цього питання став брак джерел. Про книги прийняття до міського права навіть не йдеться. За майже повної відсутності волинських міських книг єдина надія натрапити на згадки про міське право – це детальний перегляд усього масиву збережених гродських і земських книг. Такі записи вдалося виявити.

¹⁴¹ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.825.

¹⁴² *Volumina Constitutionum*. – T.I. – Vol.1 (1493–1526). – Warszawa, 1996. – S.78.

¹⁴³ *Ibid.* – S.141, 258; T.III. – Vol.1 (1611–1626). – Warszawa, 2010. – S.22.

¹⁴⁴ Михайліна П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654). – К., 1975. – С.53–55.

¹⁴⁵ *Gąsiorowski A.* Głos w dyskusji // *Miasta doby feudalnej w Europie Środkowo-Wschodniej: Przemiany społeczne a układy przestrzenne*. – Warszawa; Poznań; Toruń, 1976. – S.297; *Rutkowski H.* Głos w dyskusji // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. – Sectio G. – Vol. XI. – Lublin, 1964. – S.112–114.*

¹⁴⁶ *Bogucka M.* Mięscie mieszczaństwa w społeczeństwie szlacheckim: Atrakcyjność wzorów życia szlacheckiego w Polsce XVII w. // *Spółczesność staropolskie: Studia i szkice*. – T.1. – Warszawa, 1976. – S.187–188; *Idem.* *Miasta Europy środkowej w XIV–XVII w.: Problemy rozwoju // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. – T.42. – Poznań, 1981. – S.22.

¹⁴⁷ В українській історіографії прийняття до міського права досліджувалося лише стосовно Львова та Києва (див.: *Заяць О.* Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження. – К.; Л., 2012. – С.53–151; *Білоус Н.* Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст.: Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – С.166–168).

У грудні 1611 р. луцький бурмистр Михайло Федорович від імені міщан скаржився на зловживання орендаря лентвійтвства Андрія Рачковського. Орендар,

«будучи недавним приходнем до места тутешнего луцкого на мешкане, просил, абы его до свебот и волности места тутешнего луцкого припустили, што они, яко речи слушное, не збороняючи, оного принявши, *водлуг права посполитого майдебурского, присегу на вшеякое послушенство, водлуг роты в праве на нового мещанина описаное, выконат наказали, который, выконываючи тую присегу свою, во всем верным, цнотливым раде местской и всея речи посполитой послушным быти и доброго посполитого примножати зо всеми обецал, не хотечи псовати прав и волности, тому месту служачим*»¹⁴⁸.

У жовтні 1624 р. луцький бурмистр Нестор Ювкович (Євкович) Партичич та райці скаржилися на вїта Андрія Загоровського, який на уряд лентвійта й лавників набрав людей випадкових, малограмотних, не знайомих із правом, а писарем узяв Парфена Голузку, котрий не перебував під міською юрисдикцією та не склав присяги. Далі у скарзі читаємо, що вїт приймає «до цехов за цехмистры людей неоселых, *безь выконаня присеги на местское и цеховое [право]*, мимо ведомост и позволенья бурмистра и радец»¹⁴⁹.

У серпні 1627 р. луцькі міщани оскаржували пекаря Юнаса Шолца (Солца) за непослух міським властям. Він уникав сплати міських податків і виконання повинностей,

«не паметаючи на присягу свою [...] в ратушу, где месцкое право и волност беручи од панов бурмистра и радец, быти его кр млти на сей раде во всем послушным и поволным быти, але и овшем той присязе своей спротивляючис и недосыт оной чинячи, зо всего ся выламует и зверхност их розмаите зневажает»¹⁵⁰.

Луцький бурмистр Ян Матвійович у січні 1629 р. від себе та райців, цехмістрів і поспільства скаржився на згаданого пекаря Юнаса й ще кількох десятків міщан, які, прийнявши захист різних світських і духовних покровителів, не хочуть визнавати ратушної юрисдикції, «*мимо записы и присегу свою послушными быти бурмистровы и урядови месцкому*»¹⁵¹.

Ще одна згадка про міське право міститься в королівському підтверджувальному привілеї кравецькому й кушнірському цеху Луцька. Окрім конфірмованих цехових статей, 1564 р. король, на прохання міщан, додав ще кілька артикулів. В одному з них ішлося про те, що прибулі до міста ремісники, перш ніж потрапити до цеху, повинні подати листи про «добре народження», місце попереднього проживання та «визволення» з ремесла, і в ратуші

¹⁴⁸ ЦДАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.90. – Арк.1141–1141 зв.

¹⁴⁹ Там само. – Спр.140. – Арк.681.

¹⁵⁰ Там само. – Спр.157. – Арк.501 зв.

¹⁵¹ Там само. – Спр.165. – Арк.98.

скласти присягу згідно з правом «на прийняття міського громадянства»¹⁵². Тобто йшлося про прийняття до міського права. Аналогічна вимога містилася в конфірмованому королем цеховому статуті луцьких різників (1635 р.), де містився наказ, щоб «майстер, перш ніж ним стане, прийняв міське право, згідно зі стародавнім правом і звичаєм»¹⁵³.

Отже можна з упевненістю говорити про прийняття до міського права в Луцьку з початку XVII ст. як про незаперечний факт. Цілком очевидно, що початки цього треба шукати у XVI ст. Наведені приклади свідчать, що отримання міського громадянства вимагало виконання певних умов. Необхідно було представити щонайменше лист «доброго народження» та посвідку з попереднього місця проживання. Невідомо, чи відбувалося прийняття до міського права в інших королівських містах Волині. Можемо припустити, що у Володимирі та Кременці, як повітових центрах, теж в якийсь спосіб це робили. Щодо приватних міст, то є підстави сумніватися в наявності такої процедури. Тут, напевно, вона замінялася визнанням війта та міської влади й, найголовніше, визнанням свого підданства власникові міста. Подібно було і в містах Корони Польської¹⁵⁴.

Міське громадянство на Волині (як, зрештою, на Київщині та Брацлавщині) значно відрізнялося від того, що було в містах Корони, зокрема у сусідніх Руському, Белзькому, Подільському воеводствах. Там під словом «міщанин» розуміли повноправного члена міської комуни/громади, який прийняв міське право і став громадянином міста¹⁵⁵. Натомість у містах Волині термін «міщанин» був розмитим і до певної міри відповідав коронному «обыватель» («obywateľ»), тобто мешканець міста¹⁵⁶. У травні 1626 р. перед луцьким гродським урядом постали «славетные Тимошъ Супруновичъ и Грыцько Грыньцученя, мешччане и обыватели местечька Жорновъка»¹⁵⁷. Нерідко самі міщани називали себе «обывателями»¹⁵⁸.

Із приватними містами простіше, адже там усі були «міщани» і всі вони піддані власника міста. У королівських містах словом «міщанин» називали не лише тих, хто визнавав ратушну юрисдикцію, а й мешканців передмість, юридик та євреїв. Якщо в містах Корони передміщан чітко відрізняли від міщан середмістя (щодо перших уживався термін «suburbani»), то для волинських міст словом «передміщанин» послугоувалися вкрай рідко. Фактично передмістя не творило чогось цілком окремого. Часом лише випадково можна було

¹⁵² Там само. – Спр.236. – Арк.408 зв.

¹⁵³ AGAD. – *Metryka Koronna*. – Sygn.354. – К.49.

¹⁵⁴ *Gąsiorowski A.* Głos w dyskusji. – S.297.

¹⁵⁵ *Grodiski S.* Obywatelstwo w szlacheckiej Rzeczpospolitej. – Kraków, 1963. – S.134–160; *Gierszewski S.* Obywatele miast Polski przedrozbiorowej: Studium źródłowe. – Warszawa, 1973. – S.31–39.

¹⁵⁶ Про тонкощі розрізнення цих термінів див.: *Заяць О.* Громадяни Львова XIV–XVIII ст. ... – С.53–56.

¹⁵⁷ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.148. – Арк.547 зв.

¹⁵⁸ Там само. – Спр.133. – Арк.514 зв. («Ja, Jan Matfieowicz, obywatel miasta jego Kr Msci Łucka, odstąpiwszy swej własnej jurisdyci maideburskiey, 1623 p.); Ф.28. – Оп.1. – Спр.62. – Арк.1264 зв. («Ja, Piotr Ostrowsky, y ia, Les Swiatohorowicz, mieszczenie u obywatele włodzimirszy, 1628 p.); Ф.23. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.97 (у липні 1639 р. луцького лавника Романа Левоновича названо «обывателем»).

довідатися, що названий у документах міщанин насправді був передміщанином. Так, луцький міщанин Михайло Ульріх 19 березня 1625 р. згадувався як «міщанин»¹⁵⁹, а вже 29 березня про нього йшлося як про «передмещанина луцького, на грунті костельном Святого Крыжа за местом мешькаючого»¹⁶⁰.

Міщанами називали також мешканців юридик (що в містах Корони Польської було немислимим). Так, у жовтні 1587 р. володимирський бурмистр Тихно Пахирович Глоба скаржився на «мещанина володимерского, подданого его мл пана Михайла Ораньского монастырского Святого Спаса на ймя на Лаврыша Филита»¹⁶¹.

У містах Корони євреїв ніколи не називали міщанами та вони не були громадянами міста. Волинські міста й тут мали свою особливість, адже до євреїв вживали терміни «міщанин», «пан», «славетний». Міста Волині були щодо євреїв значно толерантнішими порівняно з коронними. У серпні 1628 р. луцькі євреї Айзик Лейбович із дружиною Дворою Іцхаківною в листі на продаж ними будинку зазначали, що вони це роблять, «відступившись від своєї власної, належної, єврейської магдебурзької правової юрисдикції»¹⁶². У листопаді того ж року Іванис Якубович, означений як «купец ормянский и мещанин луцкий», продав за 300 золотих будинок на Караїмській вулиці «славетному пану Симше Лавьриновичови, жидови луцькому збору караимского»¹⁶³. Таке дивне для міст Корони словосполучення «єврей-міщанин» подибуємо не лише стосовно Луцька¹⁶⁴, Володимира¹⁶⁵, Кременця¹⁶⁶,

¹⁵⁹ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.141. – Арк.432 зв.

¹⁶⁰ Там само. – Спр.144. – Арк.456.

¹⁶¹ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.493 зв.

¹⁶² Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.160. – Арк.1040 зв. – 1041.

¹⁶³ Там само. – Арк.1535 зв.

¹⁶⁴ Там само. – Спр.86. – Арк.616 («славетный Симха Злотарович, жидь и мещанин луцкий», 1610 р.); Спр.88. – Арк.877 («в жалобе Юска Якубовича, жида и мещанина луцького», 1610 р.); Спр.118. – Арк.895 («неверным Абрамом Юзефовичемъ Альхмистою, жидом и мещанином луцкимъ», 1624 р.); Спр.140. – Арк.53 («в жалобе и кривде Зыскеля, жида и мещанина луцького», 1624 р.); Спр.141. – Арк.32 зв. («неверный Юда Леменович, жид и мещанин луцкий», 1625 р.); Арк.180 зв. («славетный Абрамъ Юзефович Альхмисъта, жидь и месъчанинъ луцкий», 1625 р.); Спр.201. – Арк.789 («на справе неверныхъ Юды Леменовича и Якуба Юдича, жидовъ и месчановъ луцкихъ», 1636 р.); Спр.224. – Арк.227 («в жалобе славетного Якуба Кгитлича, жйда месчанина луцького», 1641 р.).

¹⁶⁵ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.399 («противко невернымъ Якубови Длугачови и Иршови Юзефовичови, жидом и мещаном володимерскимъ», 1611 р.); Спр.47. – Арк.707 («жид и месчанин володимерский Михел, аптикар», 1616 р.); Спр.50. – Арк.576 зв. («неверный Лейзер Конашович, жид и мещанин володимерский», 1618 р.); Арк.874 («неверного жида и мещанина володимерского Шмойла Цирьлича», 1618 р.); Спр.51. – Арк.640 («неверный Иццо Мендлович, жид и мещанин володимерский», 1619 р.); Арк.962 («славетный Левко Шиманович, жид и арендар володимерский», 1619 р.); Спр.53. – Арк.172 зв. («неверного Якуба, нареченого Чорного, жида и мещанина володимерского», 1621 р.); Арк.835 («неверный панъ Шмойло Цирлич, жидь и мещанинъ володимерский», 1621 р.); Спр.54. – Арк.114 зв. («неверная Факгела Иршовая, жидовька и мещанка володимерская», 1622 р.); Арк.730 зв. («Я, Иля Маркович, жид и мещанин володимерский», 1622 р.); Спр.58. – Арк.42 («протестация Ханма Ицъковича, жида и мещанина володимерского», 1624 р.); Арк.294 («протестация Лейзера Гиршовича, жида и мещанина володимерского», 1624 р.); Спр.62. – Арк.704 («неверный Лейзер Гиршович, жид и мещанин, и обывател володимерский», 1628 р.).

¹⁶⁶ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.117. – Арк.783 («невернымъ Лейзеромъ Боруховичом, жидом и мещанином кременецкимъ», 1620 р.); Ф.22. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.51 («неверному Мошкови Александровичови Смидерови, жидови и месчанинови кременецкому», 1639 р.).

Ковеля¹⁶⁷, а й інших міст: Берестечка¹⁶⁸, Володимирця¹⁶⁹, Горохова¹⁷⁰, Гощі¹⁷¹, Деражні¹⁷², Дубна¹⁷³, Колок¹⁷⁴, Корця¹⁷⁵, Крсностава (Хлапотина)¹⁷⁶, Ляхівців¹⁷⁷, Муравиці¹⁷⁸, Нового Острова (Вишеньок)¹⁷⁹, Озерян¹⁸⁰, Олики¹⁸¹, Острога¹⁸², Рівного¹⁸³, Свинох¹⁸⁴, Степані¹⁸⁵, Торчина¹⁸⁶, Турійська¹⁸⁷, Шепетина¹⁸⁸. Неодноразово до міщан-евреїв волинських міст писарі ґродської

¹⁶⁷ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.59 («от неверного Юска, жида Абрамовича, месчанина ковельского», 1611 р.); Спр.53. – Арк.717 («неверный Зовол, жид и месчанин ковельский», 1621 р.); Ф.25. – Оп.1. – Спр.195. – Арк.723 зв. («неверный Иршг Якелевич, жид и месчанин ковельский», 1635 р.); Спр.197. – Арк.424 («противко неверному Зеликови, жидови и месчанинови ковельскому», 1635 р.).

¹⁶⁸ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.196. – Арк.81 («неверный Шмойло Хлебцевичъ, жид и месчанин берестецкий», 1635 р.).

¹⁶⁹ Там само. – Спр.165. – Арк.346 зв. («неверный Ровенько Израелевич, жид и месчанин володимирецкий», 1629 р.).

¹⁷⁰ Там само. – Спр.88. – Арк.88 («в жалобе Мошка, жида и месчанина гороховского», 1610 р.); Спр.116. – Арк.410 («в жалобе неверного, жида и мешгчанин, горуховского Гошея Езофовича», 1620 р.); Ф.28. – Оп.1. – Спр.70. – Арк.271 зв. («противко неверным Юскови Лейбовичови, месчанинови гороховскому и товаришови его Хаскелеви Юсковичови, месчанинови стояновскому», 1635 р.).

¹⁷¹ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.201. – Арк.856 зв. («неверная Ривька Зельмановая, мешгчка и аренгдарка гоская», 1636 р.).

¹⁷² Там само. – Спр.234. – Арк.820 зв. («неверный Израел Мошковичъ з места Деражны, месчанинъ и подданный ясне осведоного кнежати его мл Владислава Доминика граби на Тарнове», 1643 р.).

¹⁷³ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.116. – Арк.147 зв. («на праве и потребе неверных Мошка Ицхаковича и Израеля Давыдовича, жидовъ, месчанъ дубенских, подданных осведоного кнежати его мл пана краковского», 1620 р.); Спр.116. – Арк.700 («в жалобе неверного Мордухуя Шмойловича, жида и месчанина дубенского», 1620 р.).

¹⁷⁴ Там само. – Спр.175. – Арк.509 («неверный Ицко Шмойлович, жид збору рабанского и мешчанинъ колковський», 1630 р.).

¹⁷⁵ Там само. – Спр.229. – Арк.834 («неверный Абрам Мошкович, жид и мешчанин с Корца», 1642 р.).

¹⁷⁶ Там само. – Спр.252. – Арк.434 зв. («неверный Абрам Иляшкович, жид и месгчанин зъ месгтетчка Хлапотина», 1646 р.).

¹⁷⁷ Там само. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.261 (справа між «Мошком, жидом и месчанином ляховецким», 1630 р.).

¹⁷⁸ Там само. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.31. – Арк.128 («неверный, славетный, Ицко Юсович, жид муравицкий», 1623 р.).

¹⁷⁹ Там само. – Спр.153. – Арк.561 («противко неверныхъ Лейбу Чорного и Шимана, жидовъ и месчанъ з места Нового Острова», 1627 р.).

¹⁸⁰ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.56. – Арк.963 зв. («Зовол, жид и месчанинъ озерањський», 1623 р.); Спр.69. – Арк.447 («зискъ в справе Говшуи Зоволевича, жида и месчанина озерањского», 1634 р.).

¹⁸¹ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.88. – Арк.1046 («в жалобе славетных Аврона Юзефовича а Антона Авроновича, жидовъ и месчанъ ольцкихъ», 1610 р.).

¹⁸² Там само. – Спр.196. – Арк.240 зв. («неверный Юско Носанович, жид и месчанин острозский», 1635 р.).

¹⁸³ Там само. – Спр.86. – Арк.461 («месчанинови своему Иляшови Юсковичу ровенскому», 1610 р.).

¹⁸⁴ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.859 зв. («неверному пану Давыдови Маеровичови, жидови и месчанинови свиносскому», 1622 р.).

¹⁸⁵ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.213. – Арк.629 зв. («неверный жид славетный Юда Шмойлович, месчанинъ степањський», 1638 р.).

¹⁸⁶ Там само. – Спр.86. – Арк.110. – Спр.87. – Арк.479 зв. («в жалобе Израеля Лазаровича, жида и месчанина торчинского», 1610 р.).

¹⁸⁷ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.72. – Арк.939 зв. («неверный Борох Якубовичъ, жид и месчанин туриский», 1637 р.).

¹⁸⁸ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.172. – Арк.242 зв. («Я, Мошко Лейбович, жид и мешгчанинъ збору рабанского шепетинський», 1630 р.).

канцелярії прикладали окреслення «пан»¹⁸⁹. Королева Бона привілеєм від 12 серпня 1547 р. наказувала євреям Ковеля виконувати міські повинності разом із міщанами, але й дозволяла їм користуватися міськими вольностями¹⁹⁰.

«Міщанськість» євреїв у тогочасному соціумі добре ілюструє судова справа, яка розглядалася в Луцькому гроді в березні 1628 р. Миколай Єло Малинський оскаржував старшого рабанського збору Іуду Чорного за покриття єврея Зискеля, який, тримаючи у заставі речі скаржника, розпродав їх, а сам залишив Луцьк і переховувався по інших містах, маючи від луцьких євреїв листа з проханням до всіх євреїв допомагати Зискелеві. Уповноважений від Іуди Чорного луцький бурґрабій Ян Козакович Прошицький на захист свого підопічного заявив, що ця справа непідсудна гродському суду, адже євреї звільнені від шляхетського права й перебувають «под голою юрисдицією приватною его мл пана старосты луцького». Далі вповноважений нагадав про «статут Гербуртовъ», підтверджений королем Сигізмундом III, за яким євреї передавалися під присуд воевод, а на Волині – під приватну, а не публічну владу старости, акцентуючи на тому, що від публічного гродського суду апеляція йтиме на трибунал, а від суду старости «яко з *месчань* за двором его кор мл». Урешті в документі було висловлено найцікавіше для нас твердження:

«Право заборонило абы месчане не были потяганы до земства и до кгороду, але жебы корам суо маистрату респондентъ, а маистратус корам сакра реиа маестате, а ижъ жиды *цивес [сунт]* етъ ин цивитате декгунтъ и онера местцьские¹⁹¹ вси поносят и свое права особные од шляхецкого мают, теды теж ведлугъ тое конституцеи захованы быти мают и корам суо маистрату (перед своїм маістратом – А.З.), то ест перед его мл паномъ старостою инъ привата юриздиционе сунтъ конвенциди»¹⁹².

Заперечення вповноваженого від повода Павла Вишковського, що публічний суд старости є вищим від приватного, не допомогли. Судді винесли вердикт: «Ижъ жиды тутошьние суть *мешъчанами* места его кор мл тутошнего и под форумъ кгородское публичное тутошьнее не подлежат, але голой юриздицией его мл пана старосты местца тутошьнего, ведлугъ звычайов давных и прав своихъ субъсунтъ» та звільнили Іуду Чорного від позову¹⁹³. Отже на рівні гродських урядників євреїв чітко трактували як міщан.

¹⁸⁹ Там само. – Спр.73. – Арк.367 зв. (Степань); Спр.78. – Арк.472 (Торчин); Арк.731 (Муравиця); Спр.89. – Арк.495 зв. (Колки); Спр.90. – Арк.11 (Колки); Спр.124. – Арк.658 (Дубно); Спр.125. – Арк.709 (Корець).

¹⁹⁰ Там само. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.163 зв.

¹⁹¹ «щоб перед своїм маістратом відповідали, а маістрат перед його королівською милістю, а оскільки євреї є міщанами (громадянами) й у місті проживають та міські обов'язки виконують».

¹⁹² ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.162. – Арк.208 зв.

¹⁹³ Там само. – Арк.209 зв.

***

Правове становище волинських міщан включало у себе комплекс їхніх прав та обов'язків, який визначався локаційно-магдебурзькими привілеями короля та власників міст, а також іншими привілеями, котрі доповнювали чи розширювали вже наявні права. Низка міських прав та обов'язків прописувалася в Литовських статутах. Абсолютна більшість міст були привілейованими, тобто наділеними магдебурзьким правом. З іншого боку, абсолютна більшість міст були приватновласницькими, і міщани цих міст розглядалися їхніми власниками як піддані, котрих можна було заставити чи продати разом із містом, що суттєво обмежувало особисту свободу. Економічний блок міських прав і свобод складали право проведення торгів, ярмарків, вільний вибір сфери діяльності. До обов'язків міщан належали грошові та натуральні платежі, відробітки й часткова панщина. Особливо обтяжливою була підводна повинність. Сплачували вони також і державні податки.

Прийняття до міського права вдалося простежити лише в Луцьку, хоча можна припустити, що в якійсь формі воно могло бути щонайменше у Володимирі та Кременці. До міщан зараховували як тих, хто прийняв міське право та перебував під магістратською юрисдикцією, так і мешканців юридик, передміщан, євреїв. Останніх називали не лише «міщанами», а ще «паннами» та «славетними», чого не було в містах Корони Польської.

REFERENCES

1. Bilous, N. (2008). *Kyiv naprykintsi XV – u pershii polovyni XVII stolittia: Miska vlada i samovriaduvannia*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. [in Ukrainian].
2. Bilous, N. (2015). Pryvatni mista Kyivskoho voievodstva v pershii polovyni XVII st.: kil'kist, osoblyvosti rozvytku ta funktsionuvannia. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*, 15, 125–141. [in Ukrainian].
3. Dovbyshchenko, M.V. (2008). *Volynska shliakhta u relihiinykh rukhakh kintsia XVI – pershoi polovyny XVII st.* Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
4. Isaievych, Ya.D. (1966). *Bratstva ta yikh rol v rozvytku ukrainskoi kultury XVI–XVIII st.* Kyiv. [in Ukrainian].
5. Krykun, M.H. (2012). Selianskyi rukh na ukrainskykh zemliakh Rechi Pospolytoi u 1569–1647 rokakh. *Krykun, M. Voievodstva Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI–XVIII stolit'akh*. Lviv, 143–166. [in Ukrainian].
6. Krykun, M. (2015). *Dokumenty komisarskoho sudu Podil'skoho voievodstva 1678–1679 rokiv*. Lviv: Vyd-vo UKU. [in Ukrainian].
7. Kulakovskiy, P. (2008). Pershyi obraz rannomodernoho ukrainskoho seimyku. *Ukrainskyi humanitarnyi ohliad*, 13, 66–83. [in Ukrainian].
8. Kulakovskiy, P. (2009). Miska problematyka na shliakhetskomy seimyku Volynskoho voievodstva (persha polovyna XVII st.). *Studii i materialy z istorii Volyni, 2009*. Kremenets: Kremenetsko-Pochayivskiy derzhavnyi istoryko-arkhitekturnyi zapovidnyk, 15–24. [in Ukrainian].
9. Mykhailyna, P.V. (1975). *Vyzvolna borotba trudovoho naselennia mist Ukrainy (1569–1654)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

10. Rybachuk, I.O. (2012). *Sotsialno-ekonomichni rozvytok mist Pivdenno-Skhidnoi Volyni v ostannii tretyni XVI – pershii polovyni XVII st. Dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk*. Ostroh. [in Ukrainian].
11. Sas, P.M. (1989). *Feodalnyye goroda Ukrainy v kontse XV – 60-kh gg. XVI v.* Kiev: Naukova dumka. [in Russian].
12. Shcherbak, V.O. (1989). Sotsialne ta pravove stanovyshe mishchanstva Pravoberezhnoi Ukrainy, *Istorychni doslidzhennia: Vitchyzniana istoriia*, 15, 21–25. [in Ukrainian].
13. Shvydko, A.K. (1973). K voprosu o remeslennom tsekhe v srednevekovom gorode (po germanskim i ukrainskim istochnikam). *Voprosy germanskoj istorii i istoriografii*, 1, 3–16. [in Russian].
14. Tkachev, M.A. (1987). *Organizatsiya oborony gorodov Belorussii XIV–XVIII vv. Avtoreferat diss. dok. ist. nauk*. Minsk. [in Russian].
15. Zaiats, A. (2000). Umovy funktsionuvannia miskykh poselen Volyni XVI – pershoi polovyny XVII st. (strymuiuchi faktory rozvytku). *Visnyk Lvivskoho universytetu: Seriya istorychna*, 37, 103–121. [in Ukrainian].
16. Zaiats, A. (2003). *Urbanizatsiyni protses na Volyni v XVI – pershii polovyni XVII stolittia*. Lviv Dobra sprava. [in Ukrainian].
17. Zaiats, A. (2009). Zasnuvannia mistechka Leshniv. *Studii i materialy z istorii Volyni: 2009*. Kremenets: Kremenetsko-Pochajivskiy derzhavnyi istoryko-arkhitekturny zapovidnyk, 86–91. [in Ukrainian].
18. Zaiats, A. (2010). Mishchany pomizh lytovskymy statutamy i praktykoiu zhyttia, *Sotsium: Almanakh sotsialnoi istorii*, 9, 9–19. [in Ukrainian].
19. Zaiats, A. (2010). Pravove stanovyshe mishchan Pravoberezhnoi Ukrainy v XVI – pershii polovyni XVII st. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia: Zb. nauk. pr. Lvivskoho rehionalnogo instytutu derzhavnogo upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, 23, 149–157. [in Ukrainian].
20. Zaiats, A. (2012). Sudochynstvo v pryvatnykh mistakh Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI – pershii polovyni XVII stolit. *Kriz stolittia: Studii na poshanu Mykoly Krykuna z nahody 80-richchia / Ukrainoznavcha naukova biblioteka NTSh*, 33, 219–243. [in Ukrainian].
21. Zaiats, A. (2014). Volynski mista XVI – pershoi polovyny XVII st. yak oporni punkty oborony kraiu. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 15, 175–182. [in Ukrainian].
22. Zaiats, A. (2015). Volynski mista XVI – pershoi polovyny XVII st.: mytna polityka ta orhanizatsiyni zasady torhivli. *Istoriia torhivli, podatkiiv ta myta*, 1, 78–81. [in Ukrainian].
23. Zaiats, O. (2012). *Hromadiany Lvova XIV–XVIII st.: pravovyi status, sklad, pokhodzhennia*. Kyiv, Lviv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S.Hrushevskoho. [in Ukrainian].

ANDRII ZAIATS

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
 Docent of the Department of Ancient History of Ukraine and Archival Studies,
 I.Franko National University of Lviv
 (Lviv, Ukraine), andrij_zajac@yahoo.com

THE LEGAL STATUS OF VOLYNIAN BURGHERS IN THE 16th AND THE FIRST HALF OF 17th CENTURIES

This article deals with the legal status of Volynian burghers in the early modern period. It meant both certain rights and responsibilities. The first item is the right to elect and to be elected to the city authorities, the right to choose of professional occupations and to buy property in the city. Their obligations were to pay taxes

and to perform duties. The basic principles of the legal status of the burghers were contained in the privileges – both the location documents, and the separate charters for the rights and liberties to the burghers. In the most detail they were written out in the privileges granted by the owners of cities. It is investigated that the level of legal liberties of the burghers depended on whether these cities were privileged, i.e. endowed with Magdeburg law, or unprivileged and also it depended on the property type, that is, whether they were royal or private. The growth of the role of cities in the life of the state contributed to the fact that at the legislative level they increasingly attracted attention of the central government. The legal position of the burghers is analyzed in three dimensions: socio-political rights, socio-economic rights and rights to establish public organizations. In addition, the burghers were obliged to carry out some duties. The burghers of private-owned cities were considered subjects of their owners. The acquisition of urban citizenship was found out in Lutsk, but probably, it was also used in Volodymyr and Kremenets.

Keywords: *Volyn, city, burghers, legal status of the burghers, urban citizenship.*